

Janusz Pociask: *Status i funkcja jednostki idiomatycznej w tekstach prasowych (na przykładzie tekstów z „Neue Zürcher Zeitung”)*¹

Wprowadzenie

Głównym celem badawczym rozprawy jest analiza jakościowa i ilościowa pewnej grupy frazeologizmów w tekstach prasowych. Grupę tę stanowią stałe związki frazeologiczne, w rozprawie nazwane jednostkami idiomatycznymi (IE), które zostały wyodrębnione z szerokiego zakresu frazeologizmów. Charakteryzują się one wysokim stopniem idiomatyczności, stabilnością, leksykalizacją i reproduktywnością. Właściwość ta, a przede wszystkim stabilność leksykalna i idiomatyczność, ulegają w tekście zmianom. Celami szczegółowymi rozprawy są: 1) analiza procesów i modeli, według których dochodzi do tych zmian na płaszczyźnie znaczeniowej i formalnej, 2) analiza funkcji jednostki idiomatycznej w tekście, 3) zbadanie, czy poszczególne jednostki idiomatyczne są typowe, specyficzne dla zakresu tematycznego tekstu, w którym występują, 4) wzajemne relacje między frazeologią a tekstologią (chodzi tutaj o zwrócenie uwagi na to, iż frazeologizmy biorą udział

w konstruowaniu większych jednostek językowych, jakimi są teksty, przez co są potencjalnym podmiotem badań tekstologii; frazeologia tekstu zajmuje się badaniem aspektów pragmatycznych stałych związków frazeologicznych i ich potencjałem tekstowym i analizuje konkretne teksty pod względem użycia frazeologizmów i aktualizacji ich potencjału w tych tekstach). Niniejsza rozprawa należy do prac badających frazeologizmy w tekście.

Jej przedmiotem są jednostki idiomatyczne, które wyizolowano w międzynarodowym wydaniu dziennika „Neue Zürcher Zeitung” z wydań od numeru 1 do 301 z roku 2003.

Wybrane teksty pochodzą z 5 obszarów tematycznych: gospodarka (Wirtschaft), zagranica (Ausland), sport (Sport), felieton (Feuilleton) i różności (Vermischte Meldungen). Z każdego zakresu tematycznego wybranych zostało po 300 tekstów o podobnej długości. W 3615 tekstach wyodrębniono 829 jednostek. Przy badaniach nad specyfiką tematyczną jednostek idiomatycznych i zależnościami jednostek od tematu tekstu teksty z resortu różności (Vermischte Meldungen) nie były brane pod uwagę ze względu na ich politematyczność.

Kryteria wyodrębnienia jednostek idiomatycznych

Do kryteriów określania stałych związków frazeologicznych i przez co do oddzielenia ich od luźnych po-

¹ Rozprawa napisana w języku niemieckim, oryginalny tytuł: *Zu Status und Funktion der idiomatischen Einheit in Presstexten (dargestellt am Beispiel der „Neuen Zürcher Zeitung“)*.

łączeń wyrazowych należą: polileksykalność, idiomatyczność, stabilność, leksykalizacja i reproduktywność.

Wśród stałych związków frazeologicznych jednostka idiomatyczna charakteryzuje się wysokim stopniem idiomatyczności, względną stabilnością i reproduktywnością. Innymi słowy to względnie stabilny związek wyrazowy, którego znaczenie nie wynika ze znaczenia jego komponentów. Należy jednak podkreślić, iż kryterium stabilności nie może być rozumiane jako stabilność absolutna. Pod pojęciem stabilności leksykalnej należy rozumieć, iż każdej jednostce, wariantowi i modyfikacji można przyporządkować w systemie stabilną reproduktywną jednostkę idiomatyczną.

Analiza jednostek idiomatycznych w tekstach korpusu

Badane było użycie jednostek idiomatycznych, tj. miejsce ich występowania w tekście, płaszczyzna znaczeniowa, struktura formalna, funkcja, jak również zależności między jednostką idiomatyczną a zakresem tematycznym tekstu.

Pragmatyczna orientacja i badanie tekstowe stałych związków frazeologicznych nie oznaczają całkowitego zerwania z badaniami systemowymi nad jednostką idiomatyczną. W tym kontekście pojawia się pojęcie 'potencjału tekstowego' jednostki (Dobrovol'skij 1980: 690). Potencjał tekstowy jednostki to rezultat

analizy tekstowej jednostek idiomatycznych i ich cech systemowych. Polega na możliwości aktualizowania pewnych cech systemowych jednostki w tekście i wynika z jej semantycznych, stylistycznych, pragmatycznych właściwości, jak również z możliwości budowania i strukturyzacji tekstu (rozdzielenie komponentów jednostki, budowanie ramy tekstu).

Na przykładzie tekstów z korpusu omówiony został problem rozgraniczenia wariantów jednostki od modyfikacji jako konstrukcji jednorazowych, okazjonalnych, powstałych na potrzeby tekstu, w celu osiągnięcia konkretnych efektów językowych.

Należy pamiętać, iż oddzielenie wariantów od modyfikacji nie daje się jednoznacznie dokonać, zwłaszcza, jeśli chodzi o modyfikacje grammatyczne czy substytucje paradygmatyczne. W wielu przypadkach potrzebna jest konsultacja leksykograficzna, choć często słowniki frazeologiczne nie mogą sprostać zadaniu przyporządkowania danej jednostki do grupy wariantów lub modyfikacji, gdyż rejestrują one formy frazeologizmów tylko wybiórczo i zwykle poprzestają na skodyfikowaniu niewielu wariantów jednostki.

Jednostki idiomatyczne mogą występować w każdym segmencie tekstu (tytuł, podtytuł, śródtytuł, tekst główny), spełniając przy tym inne funkcje. Biorąc pod uwagę jednostkę jako środek strukturyzacji

tekstu, da się stwierdzić, iż jest wiele możliwości użycia tej samej jednostki w danym tekście, np.: w tytule i w tekście głównym, co tworzy ramę tekstu, lub w tytule – funkcja otwierania tekstu, następnie w jego partii środkowej i końcowej, co stanowi oś konstrukcyjną tekstu. Oto przykłady: 1) IE występuje tylko w tytule/podtytule/śródtytule w formie zmodyfikowanej i niezmodyfikowanej, por.:

jmdm. einen Denkmittel verpassen

(1) Ein Denkmittel für Berlusconi (NZZ 250 A),

von Pontius zu Pilatus gehen/ laufen

(2) Von Pontius zu Pilatus (NZZ 279 W),

jmdm. reißt der Geduldsfaden

(3) Gerissener Geduldsfaden der USA (NZZ 110 W);

2) dwie takie same IE używane są w tytule/podtytule/śródtytule i w tekście głównym w formie zmodyfikowanej i niezmodyfikowanej, por.:

für jmdn. die Kastanien aus dem Feuer holen

(4) Noch mehr Kastanien im Feuer (T) Grund zum Anstossen hatten an der «Castagnata» die ausländischen Stürmer Luganos, der Finne Peltonen (1 Treffer / 4 Assists) und der Kanadier Maneluk (2/2), aber trotzdem. Für Lugano haben sie schon einige Kastanien aus dem Feuer geholt, und gemeinsam zieren sie die Spitze der Skorerliste. (NZZ 124 S).

Jednostka idiomatyczna może służyć również jako środek intertekstualności, poprzez odnoszenie się do pratekstów dotyczących tej sa-

mej wypowiedzi czy rzeczywistości pozajęzykowej wyrażonej przez jednostkę idiomatyczną. W korpusie znaleziono 12 takich przykładów. Ta sama jednostka użyta została w odniesieniu do tej samej rzeczywistości, przy czym teksty te opublikowano w odstępie czasowym. Odniesienie się za pomocą IE do danego stanu rzeczy i przez to do pratekstów pozwala czytelnikowi aktywować posiadaną już wiedzę i zdobywać nową. Dzięki temu czytelnik asocjuje rzeczywistość z daną IE. Jako przykład może posłużyć:

den Augiasstall ausmisten

(5) Erst ab Samstag, wenn die Frist zum Einreichen der Kandidaturen abläuft, wird sich klären, wer nun tatsächlich antritt und am ehesten in Frage kommt, den Augiasstall in Sacramento auszumisten. (NZZ 182 vom 09.08.2003 A),

(6) Der aus Österreich stammende Hollywoodstar hat diese Stimmung in einem kurzen, turbulenten Wahlkampf geschickt ausgenutzt und sich als Herkules angeboten, der den kalifornischen Augiasstall mit all seinen Problemen im Nu ausmisten werde. (NZZ 234 vom 19.10.2003 A).

Oprócz wyżej wymienionych przypadków występowania IE w różnych segmentach tekstu, zarejestrowano zjawisko „nagromadzenia“ jednostek idiomatycznych w tekście. Komponenty tych jednostek mogą być wymieniane, redukowane lub poszerzane, przy czym jednostki te nie stoją w żadnej relacji w stosunku do siebie, tzn. nie są formalnie po-

łączone. Nagromadzenia jednostek w tekstach prasowych są techniką dość często spotykaną. Służy ona podnoszeniu ekspresywności i obrazowości tekstów. Oto kilka przykładów:

***die Kastanien aus dem Feuer heraus-
holen/ das Fell des Bären teilen***

(7) Nachdem die USA die Kastanien aus dem Feuer herausgeholt haben, will man daran beteiligt sein, das «Fell des Bären» zu teilen. (NZZ 98 A),

***fest im Sattel sitzen/jmdm. eine Ohrfeige
geben/verpassen*** (UT, L, L)

(8) Blair sitzt trotz Gewerkschaftskritik fest im Sattel (UT)

An der Jahreskonferenz der britischen Labourpartei haben die Gewerkschaften der Regierung Blair eine wirkungslose Ohrfeige zur Gesundheitspolitik verpasst. Eine Abstimmung zum Irak-Krieg wurde vermieden. Die Partei ist machtbewusster und neigt weniger zur Selbstzerfleischung als früher; der Parteichef Blair sitzt fest im Sattel. (NZZ 229 A),

***faule Ausreden haben/ohne mit der
Wimper zu zucken/jmdn. auf frischer
Tat ertappen*** (T, HT, HT)

(9) Faule Ausreden (T)

Auf ihr mögliches Fehlverhalten angesprochen, nahmen die vermuteten Mehrfach-Stimmer, ohne mit der Wimper zu zucken, zu Ausreden Zuflucht, die einem bei einer Missetat ertappten Kind die Schamröte ins Gesicht getrieben hätten. (NZZ 140 A),

***auf freiem Fuß sein/ sich ins Fäustchen
lachen/ auf der Nase herumtanzen*** (HT)

(10) Die Urheber des Geiseldramas befinden sich weiterhin auf freiem Fuss.

Selbst wenn sie wider alle Anzeichen kein Lösegeld empfangen haben, können sie mit sich zufrieden sein und sich ins Fäustchen lachen, ist es ihnen doch gelungen, der ganzen Welt vorzuführen, wie man der algerischen Regierung allein mit überlegener Ortskenntnis und einer gehörigen Portion krimineller Energie auf der Nase herumtanzen kann. (NZZ 190 A).

Kreatywne nagromadzenie jednostek idiomatycznych w tekście i użycie porównań frazeologicznych i zwrotów może sięgać katachrezy:

***am Abgrund stehen/ festen Boden unter
den Füßen haben/jmdm. droht ein
Abgrund/ das Leben kippt/ das Herz
springt aus dem Takt*** usw.

(11) Dünnere Boden, drohende Abgründe (T)

Ein vorzügliches Darstellerquartett (Ragna Guderian, Silvia-Maria Jung, Matthias Redlhammer und Stefan Lahr) fügt sich agil zu immer neuen Konstellationen, findet sich in stets zerbrechlichen Beziehungen. Denn da trägt kein fester Boden. Schnell droht ein Abgrund, und eine geringe Irritation genügt, um ein Leben kippen und das Herz aus dem Takt springen zu lassen. (NZZ 254 F),

***ein Haar in der Suppe finden/die
besten/größten/dicksten Rosinen heraus-
aus dem Kuchen picken***

(12) Was gerade noch höchstes Lob bedeutete, ist nun zum schlimmstmöglichen Verdikt geworden: Berlin, so Seidl, ist «ungeheuer fremd»; wo früher lustvoll nach Rosinen gepulvt wurde, wird jetzt jedem Haar in der Suppe nachgespürt, und so manches wird erst hineingestreut. (NZZ 203 F).

Na podstawie analizy miejsca IE w tekście można stwierdzić, iż jednostki te nie podlegają żadnym ograniczeniom w ich użyciu w tekście. Można też sformułować kilka uwag dotyczących wyników ilościowych. Znaczna większość jednostek idiomatycznych występuje w tekście głównym (87,8%), zarówno w formie zmodyfikowanej, jak i niezmodyfikowanej. Pozostała część, tj. 12,2% wszystkich jednostek, użyta została w tytułach, podtytułach i śródtytułach. Biorąc pod uwagę formę IE w tekście, zauważa się, iż modyfikacje cieszą się dużą popularnością zwłaszcza w tytułach. IE jest jednostką dobrze nadającą się do kreatywnego użycia w tytule z dwóch powodów: po pierwsze – jej wysokiego stopnia ekspresywności, wspomaganego przez modyfikacje IE (redukcje), po drugie – IE spełnia funkcję obrazu językowego, który kryje się za jednostką i służy jako bodziec dla czytelnika. Nie bez znaczenia jest fakt, iż jednostki idiomatyczne są w tytule swego rodzaju rebusem, który zaprasza czytelnika do szukania rozwiązania w tekście głównym.

Przypadki użycia jednostek zgodnie z zasadami stabilności struktury formalnej i struktury semantycznej, jak również z zasadą semantycznego i stylistycznego zharmonizowania jednostki z kontekstem nie mogą być nazwane kreatywnymi. Jeśli więc jednostka występuje w tekście w formie i znaczeniu niezmienionym, to

możemy mówić o jej standardowym użyciu. Standardowe użycie IE to wszystkie przypadki jej użycia, które nie wybiegają poza uzus. Nie znaczy to jednak, że jednostki w niestandardowym użyciu są błędami frazeologicznymi. Należy zaznaczyć, iż nie ma takiego kontekstu, w którym dana modyfikacja nie byłaby możliwa, sensowna i komunikatywna (por. Burger, Buhofer, Sialm 1982: 68). Wszystkie inne przypadki użycia jednostki idiomatycznej, w których dochodzi do zmian na płaszczyźnie formalnej i znaczeniowej, są efektem kreatywności producenta tekstu.

Powody kreatywnego użycia jednostek idiomatycznych mogą być najróżniejsze, np.: chęć podniesienia zainteresowania tekstem, wzmocnienie wypowiedzi, kondensacja informacji, osiągnięcie danego efektu gry słów, a z drugiej strony – podniesienie obrazowości i ekspresyjności (por. np. Barz 1986: 322 i Wotjak 1992: 101). Powodem może być również to, że ekspresywność frazeologizmów stylistycznie nacechowanych ulega, jak mówi Barz (1986: 322), zużyciu, wytarciu, przez co powstaje tendencja tworzenia i użycia nowych jeszcze bardziej ekspresywnych jednostek.

Kreatywne użycie jednostki idiomatycznej na płaszczyźnie semantycznej polega na aktualizowaniu danego znaczenia jednostki, sterowanego przez kontekst lub jego elementy. Te możliwości aktualizowania poszczególnych znaczeń bazują na jej potencjale semantycznym. Do takiego

potencjału na płaszczyźnie semantycznej należą: kontekstowe aktualizowanie znaczenia frazeologicznego przy korelacji z elementami kontekstowymi (frazeologizacja), aktualizowanie sumy znaczeń poszczególnych komponentów jednostki (defrazeologizacja) lub aktualizowanie zarówno znaczenia frazeologicznego, jak i znaczenia dosłownego.

W kontekście kreatywnego użycia IE pojawiają się w literaturze fachowej pojęcia niestandardowego użycia frazeologizmów (zob. Wotjak 1992) i modyfikacji (zob. Burger 1998). Koller (1977) i Schweizer (1978) mówią w takich wypadkach o grze językowej. Dittgen (1989) z kolei mówi o odstępstwach, a Sabban (1998) o wariantach okazjonalnych i modyfikacjach.

Zjawiska kreatywnego użycia IE na płaszczyźnie znaczeniowej i płaszczyźnie formalnej analizowane są oddzielnie, choć należy zdawać sobie sprawę z tego, że klarowne ich oddzielenie nie jest możliwe.

1) Aktualizowanie znaczenia frazeologicznego:

baden gehen

(13) Ich gehöre zur kleinen Minderheit der Badewannen- bzw. Nassleser von Zeitungen. Sie umfasst zwar gemäss einer Untersuchung nur 1,5% der lesenden Bevölkerung – aber immerhin verdient sie es, ernst genommen zu werden. Die Badewannenleser haben ganz spezifische Bedürfnisse, die von vielen Verlagen ignoriert, ja mit Füßen getreten werden. Es ist kein Witz: Die Interessen der Nassleser gehen baden.

Unhandliche Formate verursachen irreparable Wasserschäden, die Zeitungsseiten saugen sich von unten her mit Wasser voll. (NZZ 146 VM),

jmdm. eine kalte Dusche verpassen

(14) Morgens ist es in dem Mietshaus merkwürdig still. Kein Wecker klingelt, kein Radio, kein Fernseher tönt durch die Wände. Aus der Dusche kommen kalte Wasserstrahlen. Noch eine kalte Dusche: Toaster, Kaffeemaschine und Elektroherd funktionieren nicht. (NZZ 231 F).

Znaczenie frazeologiczne IE aktywowane jest w kontekście, w którym to jego elementy korelują z tym znaczeniem. Mimo tej korelacji, polegającej na tym, że elementy kontekstu wskazują (wbrew znaczeniu idiomatycznemu jednostki) na znaczenie dosłowne, aktywowane jest znaczenie idiomatyczne jednostki (zob. Wotjak 1992: 114). Rozpoznanie znaczenia IE zostaje utrudnione przez elementy kontekstowe, ponieważ są one asocjowane ze znaczeniem dosłownym komponentów jednostki. W przykładzie (14) są to *Badewannen- und Nassleser* i *Wasser*, w (14) *Dusche* i *kalte Wasserstrahlen*. Wprowadzenie tych elementów, które wywołują asocjacje ze znaczeniem dosłownym, kwestionuje w pierwszej chwili znaczenie frazeologiczne, czy tym aktywowanie znaczenia dosłownego jest niemożliwe. Wynika to z faktu, iż możliwości rzeczy lub rzeczywistości wypełniania pewnego działania są w myśl teorii walencji semantycznej zablokowane. Tak np. w (13): zainteresowania

(*Interessen*) nie mogą w sensie dosłownym ‘iść się kapać’.

2) Aktualizowanie znaczenia poszczególnych komponentów jednostki idiomatycznej:

auf großem Fuß leben

(15) Auf grossem Fuss (T und HT)

Manche tun es hin und wieder, andere immerzu: auf grossem Fuss leben. Hier geht es um die zweite Kategorie, allerdings nicht im metaphorischen, sondern im rein physischen Sinne: um Damen, die grosse Füße und somit Mühe haben, passendes Schuhwerk zu finden. In der Boutique «Big Shoes» beim Bellevue ist dies indes kein Problem. Im Gegenteil: «Big Shoes» ist kein gewöhnliches Schuhgeschäft, führt die Boutique doch Damenschuhe in den Grössen 41 bis 45. (...) Elisabeth Müller ist so eine Dame, die immerzu und unfreiwillig auf grossem Fuss lebt, geht sie doch in Schuhgrösse 43 durchs Leben. (NZZ 10 VM),

etw. mit links machen

(16) Mit links zum Masters-Sieg (T)

Auch als 13-jähriger Knabe kann man sich schon ernsthafte Gedanken machen, zum Beispiel über seinen Golfschwung. Mike Weir dachte nicht nur nach, sondern er griff zur Feder, schrieb seinem Idol Jack Nicklaus und bat um eine Analyse aus der Ferne. Ob er nicht besser wechseln und künftig wie ein Rechtshänder spielen sollte, wollte der kleine Weir wissen. Nicklaus, der berühmte Golfer, antwortete tatsächlich und empfahl, mit dem natürlichen Schwung, also mit links, weiter zu spielen. (NZZ 87 S).

Znaczenie dosłowne luźnego związku wyrazowego jest aktywo-

wane w danej sytuacji komunikatywnej i w danym kontekście. Kontekst „zastępuje“ znaczenie frazeologiczne znaczeniem dosłownym, mimo iż znaczenie frazeologiczne aktywowane jest jako pierwsze. Aktualizowanie znaczenia dosłownego grupy wyrazowej (w sensie „słowo w słowo“) polega na tym, iż (prymarne) frazeologiczne znaczenie zostaje wykluczone przez elementy kontekstu. W przykładach (15) i (16) IE występuje w tytule tekstu. Znaczenie frazeologiczne jest co prawda aktualizowane jako pierwsze, to jednak przez indykatory w tekście głównym (np. w (15) *große Füße, Schuhe, Schuhgröße*) jednostka jest remotywowana. W procesie remotywacji jednostki idiomatyczne stają się luźnymi związkami wyrazowymi. Dlatego też w gruncie rzeczy jest błędem mówienie o znaczeniu dosłownym jednostki idiomatycznej, gdyż w procesie aktualizowania znaczenia dosłownego poszczególnych komponentów jednostka staje się luźnym związkiem wyrazowym. Proces ten ma miejsce wówczas, gdy jednostka idiomatyczna, stanowiąca niepodzielną całość pod względem znaczeniowym, pojawia się w otoczeniu z wyrazami pozostającymi w semantycznej łączności z któryś z jej komponentów, nie zaś z nią samą.

3) Równoczesne aktualizowanie znaczenia frazeologicznego jednostki i znaczenia dosłownego luźnej grupy wyrazowej:

fest im Sattel sitzen/sein

(17) Über Jahre fest im Sattel (T und HT)

(...) Denn im Gegensatz zu anderen Sportarten bleiben im Reitsport die Besten über Jahrzehnte fest im Sattel sitzen. (NZZ 158 S),

es herrscht dicke Luft

(18) Dicke Luft in irischen Pubs (T und UT)

Der Gesundheitsminister droht mit Rauchverbot (NZZ 182 VM).

Znaczenie frazeologiczne jednostki i znaczenie dosłowne jej komponentów aktualizowane są równocześnie kontekstowo w danej sytuacji komunikatywnej. Kontekst umożliwia aktualizowanie dwóch znaczeń i dopuszcza ambiwalentną interpretację wypowiedzi (por. Burger 1998: 152). Te dwie możliwości zmieniają, uzupełniają i przeplatają się i w ten sposób są interpretowane. Potencjalnie mogą być aktualizowane przez czytelnika dwa znaczenia, przy czym jako pierwsze aktywowane jest znaczenie frazeologiczne. Dopiero kontekst i indykatory, np. w (17) *Reitsport*, sterują dodatkowo znaczenie dosłowne. Ważne przy tym jest, jak mówi Burger (1998: 152), że nie zmiany w formie IE, lecz kontekst steruje ambiwalentną interpretacją wypowiedzi. Proces ten wykorzystywany jest często w grach słownych i dowcipach językowych.

Do kreatywnego użycia na płaszczyźnie znaczeniowej trzeba zaliczyć również efekty semantyczne, polegające na efekcie komizmu, dowcipu

językowego, gry słów, ironii, zaskoczeniu czy zamierzonej dwuznaczności. Efekty te powstają zawsze w kontekście i są przez niego sterowane. Gra językowa jednostkami idiomatycznymi polega więc na uzualnym użyciu jednostki, która w danym kontekście wydaje się błędna, zaskakująca i „rzucająca się” w oczy, a przez to zabawna i śmieszna. Takie użycie IE powoduje u czytelnika tekstu „efekt śmiechu”. Ten komicznie oddziałujący efekt wynika z zestawienia komponentów IE z elementami kontekstu. Przy tym powstaje efekt komizmu wynikający z tego, iż określone komponenty są według teorii łączliwości zablokowane w użyciu z innymi, przy czym te ograniczenia są zniesione kontekstowo, wykorzystywany jest jako środek w użyciu kreatywnym IE. Uwidocznione zostaje to na następującym przykładzie:

das Leben in die Bude bringen

(19) Jetzt wird's erst spannend – und sie beginnt zu planen. Sie kocht die Spannungen hoch, impulsiv und beherrscht, kapriziös und berechnend, damit irgendwie Leben in die Bude kommt – selbst wenn es hier Tod heisst. Als die Meldung von Lövborgs Selbstmord überbracht wird, meint sie: «Endlich eine Tat!» Er ist nicht ganz so «in Schönheit» gestorben, wie sie ihm das empfohlen hat, aber immerhin. Am Schluss schreitet Hedda selber zur Tat. (NZZ 242 F).

Metajęzykowa kreatywność i związany z nią efekt zaskoczenia polega

nie tylko na wykraczaniu poza uzus lub celowe nieprzestrzeganie kompatybilności określonych struktur semantycznych i kognitywnych (por. Piirainen 1999: 264), lecz również na nagromadzeniu jednostek idiomatycznych. Nagromadzenie jednostek może być wspierane przez różne modyfikacje semantyczne w celu osiągnięcia efektów semantycznych (np. zwrócenie uwagi czytelnika na tekst).

Do efektu zaskoczenia dochodzi również przez dodanie, zamianę lub rozszerzenie stanu komponentów IE. Efekt ten uwidacznia się przez zaskakujące zawężenie lub poszerzenie rzeczywistości oddawanej przez jednostki idiomatyczne. Element dodany jest w danym kontekście „niezwyczajowy”. To niezwyczajowe zestawienie komponentów wywołuje efekt „zaskoczenia” i „komizmu”. Również formalne poszerzenie stanu komponentów o elementy, będące nie do przewidzenia w danym kontekście, i substytucja tekstowa, odgrywają znaczącą rolę w kreatywnym użyciu IE:

Wasch mir den Pelz, aber/und mach mich nicht nass!

(20) Doch die Lobby für (private) Diesel-Fahrer hat sich längst formiert. Angeführt von den beiden Autofahrer-Klubs, dem ursprünglich auf das Bürgertum zielenden ÖAMTC und dem eher «proletarischen» ARBÖ, werden argumentative Pirouetten gedreht, die den Betrachter schwindeln lassen, aber wohl auch jene Mitglieder der beiden Klubs, die weiter auf steuerlich diskriminierte «Benziner» setzen. Wissend um die die

Gesundheit stärker beeinträchtigenden Diesel-Abgase, zieht der ÖAMTC mit dem Ruf «Höhere Steuern machen die Luft nicht reiner» in die Fiskal-Schlacht. Der Streit geht weiter. Natürlich sind beide Klubs für Umweltschutz, nur darf er die Autofahrer nichts kosten. Zahlen sollen andere. So wird die Regierung aufgefordert, sie möge doch die Mineralölindustrie zwingen, die von der EU bis 2005 bzw. 2009 geplante Einführung von schwefelärmeren bzw. schwefelarmen Treibstoffen vorzuziehen. Die Auto-konzerne wiederum sollen zum Einbau von Partikelfiltern verpflichtet werden, um die bei Diesel- Autos so gefährlichen Emissionen von Russpartikeln zu reduzieren (obwohl der ÖAMTC diese als nur «möglicherweise gesundheitsgefährdend» bezeichnet). Im Klartext: Wasch mir umweltbewusst den Steuer-Pelz, aber mach mir kein Diesel-Auto fahrendes Mitglied nass. (NZZ 43 W).

Wszystkie wymienione wyżej możliwości kreatywnego użycia IE powstają w kontekście i są sterowane przez kontekst, który w kreatywnym użyciu jednostek idiomatycznych odgrywa rolę pierwszorzędą.

W odniesieniu do zmian formalnych wykraczających poza uzus mówi się o kreatywnym użyciu na płaszczyźnie formalnej lub o modyfikacjach formalnych.

Warto zwrócić uwagę na następujący przykład:

eine/keine weiße/reine Weste haben

(21) Nicht genug damit: Bei der Aufarbeitung ihrer WM-Expedition müssen sich die amerikanischen Offiziellen mit dem Problem befassen, wie sie nach dem

Enfant terrible auch dessen Klub in den Griff bekommen. Die Weste des HSI ist schon arg befleckt. (NZZ 196 S).

Pokazuje on, jak daleko mogą sięgać modyfikacje. Struktura IE *eine weiße/reine Weste haben* została całkowicie zmodyfikowana. Część komponentów została zredukowana, inne komponenty zamienione i uzupełnione.

Przy określaniu modyfikacji formalnych podstawowym kryterium jest rodzaj i sposób „ingerencji” w strukturę IE. Przy modyfikacjach formalnych dokonuje się, w zależności od tego, jakim zmianom ulega struktura IE, rozróżnienia między substytucją, redukcją, ekspansją, kontaminacją, modyfikacjami gramatycznymi i szerzej kombinacjami tych modyfikacji (por. Fleischer 1997: 207-212; Wotjak 1992: 133-153; Burger 1998, 150-154). Pozycję uprzywilejowaną wśród modyfikacji zajmuje rozdzielanie komponentów jednostki i koordynacja elementów identycznych jednostek.

Głównymi typami modyfikacji formalnych (innowacji frazeologicznych, zob. Bąba 1989) są: substytucja (innowacja wymieniająca), redukcja (innowacja skracająca), ekspansja (innowacja rozwijająca).

Substytucja polega na wymianie jednego lub więcej komponentów jednostki idiomatycznej na inne, które w danym kontekście lepiej oddają opisywany stan rzeczy lub rzeczywistość. Innowacje wymieniające odbywają się zwłaszcza w kom-

ponentach czasownikowych jednostki, choć nie tylko:

unter den Teppich kehren

(22) Justizminister Ashcroft hat kein Interesse daran, Bush in politische Bedrängnis zu bringen. Er kann die Angelegenheit allerdings auch nicht einfach unter den Teppich wischen. (NZZ 227 A),

sich ins Zeug legen

(23) Sie tun aber noch viel mehr, die Flics, sie schmeissen sich selbst für die Presse ins Zeug. (NZZ 168 S),

Zeter und Mordio schreien

(24) Mitunter verzeichnete man ein leichtes Grollen oder ein leises Knurren als Reaktion aus Havanna. Kaum je hat der ergraute Löwe aber mit so viel Verve Zeter und Mordio in die Welt hinaus gebrüllt, noch nie mit einer derartigen Lawine von Verbalinjurien und größten Beleidigungen geantwortet, mit denen er nun einige europäische Regierungschefs bedachte. (NZZ 176 A).

Przykłady te pokazują, iż nowe elementy wprowadzają do wypowiedzi obrazowość i ekspresywność, ponieważ elementy te należą do innej płaszczyzny stylistycznej, np.: *unter den Teppich kehren*, *sich ins Zeug legen*, *Zeter und Mordio schreien*, w przeciwieństwie do *unter den Teppich wischen* (22), *sich ins Zeug schmeißen* (23) i *Zeter und Mordio brüllen* (24).

Na płaszczyźnie semantycznej przez substytucję frazeologiczną wypowiedź ulega konkretyzacji i specyfikacji. Efekt tekstowy polega natomiast na tym, iż jednostka zоста-

je semantycznie dopasowana do kontekstu, przez co bierze udział w tworzeniu koherencji i spójności tekstu.

Redukcje polegające na „uszczerpleniu” składu leksykalnego danej jednostki mają miejsce szczególnie w tytułach prasowych. Przy innowacji skracającej mamy do czynienia z elipsą językową, której celem jest kondensacja treści, dynamizowanie wypowiedzi i podniesienie ekspresywności tekstu. Jednostka zredukowana, która jest formalnym „trzonem”, musi jednak wskazywać na jednostkę pierwotnie niezredukowaną. IE. Ten trzon to formalny „skrót”, „przedstawiciel” IE, który również na płaszczyźnie formalnej pozwala zidentyfikować jednostkę. Brakujące części jednostki zostają bez problemu uzupełnione, gdyż, jak mówi Schweizer (1978: 17), leżą na dłoni:

sich ein Eigentor schießen

(25) Eigentor (T) (NZZ 213 S),

die Katze im Sack kaufen

(26) Die Katze im Sack? (T) (NZZ 248 W).

Przy analitycznych czasach gramatycznych jednostki są często redukowane o czasownik posiłkowy:

sich die Finger verbrennen

(27) Die Finger schon einmal verbrannt (ZT) (NZZ 149 VM),

etw. übers Knie brechen

(28) Übers Knie gebrochen und inkonsequent (ZT) (NZZ 22 W).

Przez proces redukcji mogą być dotknięte również komponenty rzeczownikowe IE. Redukcje tego ro-

dzaju są w porównaniu do redukcji w komponentach czasownikowych stosunkowo rzadkie, ponieważ trzon jednostki, który pozwala zidentyfikować jednostkę, leży przeważnie w komponentach rzeczownikowych. Jego redukcja mogłaby znacznie utrudnić rozpoznanie jednostki:

vom Regen in die Traufe kommen

(29) «Damaskus» in der Traufe (ZT) (NZZ 80 W),

den bitteren Kelch bis zur Neige leeren müssen

(30) Ein bitterer Kelch wird den Aktionären serviert: Die Dividende soll von 75 (pro forma: 79) auf 25 Fr. reduziert werden. (NZZ 53 W).

Cechą wspólną wszystkich redukcji jest to, iż formalny trzon IE pozwala rozpoznać jej znaczenie idiomatyczne. Trzon ten ustala również granice semantyczne i formalne, jak daleko może sięgać redukcja. Przez proces redukcji dzięki zwięzłości wypowiedzi osiąga się przez kontrast z formą podstawową IE zwiększoną ekspresywność.

Ekspansje powstają w wyniku uzupełnienia składu leksykalnego danej jednostki o nowe komponenty, najczęściej w celu uaktualnienia jej treści. Innowacje rozwijające mają szczególne znaczenie dla semantycznego przystosowania jednostki idiomatycznej w tekście. Elementy rozwijające zawężają, specyfikują lub intensyfikują znaczenia jednostki. Ekspansja obejmuje różne techniki modyfikacji:

für jmdn. Kastanien aus dem Feuer holen

(31) Angesichts dieser Aufsplitterung im gegnerischen Lager sieht nun aber die SP, die bisher immer für eine brüderliche Verteilung der Ständeratsmandate zwischen links und rechts plädiert hat, nicht mehr ein, weshalb ausgerechnet sie den Freisinnigen die schon ziemlich verkohlten Kastanien aus dem Feuer holen und auf eine Beteiligung am zweiten Wahlgang verzichten sollte. (NZZ 246 VM),

Öl ins Feuer gießen

(32) Der französische Staatschef hütete sich, noch mehr Öl ins Feuer des Streites zwischen Paris und Washington zu giessen, und sprach deshalb keine ausdrückliche Verurteilung der Militäraktion aus. (NZZ 67 A),

eine Scharte auswetzen

(33) Die drei Tore bis zur Pause entschieden die Partie, die drei danach sorgten dann noch für die kleinen Geschichten: so das 5:0 durch Smiljanic, der damit die Scharte vom letzten Endspiel auswetzte, als er mit seinem Handspiel den entscheidenden Penalty verursachte, so auch das letzte Tor zum 6:0-Schlussresultat, erzielt durch Barberis – einen Spieler, der in seinen Einsätzen mit bemerkenswerter Konstanz ebenso effiziente wie unauffällige Arbeit verrichtet. (NZZ 108 S),

einen Streit vom Zaun brechen

(34) Der Düsseldorfer Regierungschef, der vor sechs Wochen – mit durchaus richtigen Argumenten übrigens – einen Koalitionsstreit vom Zaun gebrochen und wohl bisweilen, ohne es jemals klar auszusprechen, mit dem Gedanken gespielt hatte, die Grünen aus der

Regierung zu drängen, ist auf der ganzen Linie gescheitert. (NZZ 151 A),

ein Herz und eine Seele sein

(35) Muri und Hakinho waren eine Seele und ein Herz, das für Fussball schlug, und sie liessen es gewähren. (NZZ 274 S),

unter die Fittiche nehmen

(36) Zugespitzt formuliert müssen also die politischen Behörden und in letzter Konsequenz das Volk einen Grundsatzentscheid treffen: Entweder führt die Schweiz ihre Post wieder konsequent zurück unter die schützenden Fittiche eines Staatsbetriebes mit Defizitgarantie der öffentlichen Hand und einem verursachergerechten Prinzip der Nachfrage von Gemeinden und Kantonen analog zu den SBB. (NZZ 150 VM),

Öl ins Feuer gießen

(37) Mit der Bekanntgabe einer ersten konkreten Zahl über die Kostenfolgen des Kriegs im Irak dürfte die ministration Bush neues Öl in ein seit Monaten schwelendes Feuer gegossen haben. (NZZ 71 W).

Jednostka zostaje rozszerzona o przydawkę przymiotnikową (31), rzeczownikową (32) i frazę przymiotnikową w formie przydawki (33). Innymi technikami innowacji rozwijającej są: ekspansja przez kompozycję z komponentami jednostki (34), ekspansja przez zdania przydawkowe (35), podwójna ekspansja komponentów jednostki (36, 37).

Baza frazeologiczna zostaje zachowana i dodatkowo poszerzona oraz wzbogacona o nowe informacje,

co ma duże znaczenie dla spójności tekstu. Takie nieoczekiwane zestawienie podnosi obrazowość wypowiedzi.

Obok wymienionych modyfikacji formalnych badane są również modyfikacje gramatyczne (innowacje regulujące), które dotyczą zmian w kategoriach gramatycznych komponentów, przy czym zmiany te nie są leksykograficznie skodyfikowane. Polegają one na zniesieniu ograniczeń fleksyjnych danego komponentu, jak też uchyleniu jego ograniczeń słowotwórczych oraz przekształceniu schematu składniowego całej jednostki. Modyfikacje te należy jednak oddzielić od regularnych zmian będących przejawem akomodacji jednostki do wymagań kontekstu. Chodzi tutaj o zmiany, które mają miejsce w użyciu rodzajnika, w liczbie komponentów rzeczownikowych IE, w nominalizacji, w stopniowaniu i szerzej w formach zdrobniałych i formach przydawkowych IE (por. Wotjak 1992, 149).

1) Modyfikacje w użyciu rodzajnika:

jmdm. eine kalte Dusche verpassen

(38) Es ist ein Novum und weckt Hoffnungen, wenn der Kanton «die römisch-katholische Kirche» anerkennen will. Die kalte Dusche folgt aber sogleich: Rechtliche Bedeutung soll diese «Anerkennung» nicht haben. (NZZ 3).

2) Modyfikacje w liczbie komponentów rzeczownikowych:

sich in die Höhle des Löwen begeben

(39) In die Höhle vieler Löwen (UT) Gemäss den Plänen des Präsidenten sollen die Guerillagruppen militärisch geschwächt werden, bis sie sich zu Verhandlungen herbeilassen. Das Ziel ist noch fern, auch wenn sich Uribe nun in Arauca demonstrativ in die Höhle vieler Löwen setzt. (NZZ 162 A).

3) Stopniowanie komponentów przymiotnikowych:

schlechte/gute Karten haben

(40) Teamchef Perkovac freute sich hinterher über eine souveräne Leistung seiner Leute, die endlich über längere Phasen hinweg konstant gespielt und aggressiv verteidigt haben. Wenn es gelinge, in der Play-off-Fortsetzung an die letzten 20 Minuten des Spiels gegen Schaffhausen und an die Performance im Cup-Fight anzuknüpfen, so sei die Titelverteidigung keine Utopie mehr, mutmasste der siegreiche Coach, der im Poker um seine Vertragsverlängerung nunmehr wieder bessere Karten besitzt. (NZZ 104 S).

4) Nominalizacja komponentów czasownikowych IE:

nicht über seinen eigenen Schatten springen können

(41) Hält man sich an die jüngste Vergangenheit als Ratgeber für die absehbare Zukunft, dann scheint derzeit wenig für einen solchermassen beherzten Sprung über den eigenen Schatten zu sprechen. (NZZ 188 F).

W procesie tym komponent czasownikowy ulega nominalizacji i jako grupa nominalna lub kompozycja zostaje osadzona w tekście.

5) IE jako przydawka orzeczeniowa:

auf die Beine stellen

(42) Amerikanische Diplomaten bezweifelten, dass Saddam Hussein dieses wichtige und mit grossem Aufwand auf die Beine gestellte Waffensystem preisgeben werde. (NZZ 45 A).

Komponenty czasownikowe tworzą, podobnie jak czasowniki, imiesłowy i mogą być używane w formie przydawki orzeczeniowej. Komponent czasownikowy IE może przy użyciu być w formie imiesłowu I lub II. Modyfikacje gramatyczne tego rodzaju służą skompensowaniu informacji i spójności tekstu. Znaczenie idiomatyczne jednostki zostaje zachowane.

Przez modyfikacje gramatyczne dochodzi podobnie jak przez inne modyfikacje do intensyfikacji lub osłabienia znaczenia frazeologicznego IE oraz wzmocnienia spójności tekstu, zwłaszcza przez nominalizacje.

Kreatywność nie ma granic przy kombinacji różnych typów modyfikacji. W większości przypadków IE zostaje zredukowana, substytuowana lub rozwinięta. Nowa jednostka zostaje osadzona w kontekście i ulega również zmianom gramatycznym i często rozdzieleniu. W korpusie wyizolowano 20 takich możliwości kombinacji technik modyfikujących.

Analiza jednostki idiomatycznej w tekście wykazała, iż pełni ona często funkcję nominalną, choć niekiedy trudno jest ocenić, czy utrwalają się one jako nazwy nowych

realiów, czy jako wtórne ekspresywne odpowiedniki określeń już istniejących (mniej ekspresywnych), ponieważ funkcja ta jest często łączona z funkcją ekspresywną jednostki, gdyż nazywaniu nowych elementów rzeczywistości towarzyszy zwykle potrzeba ich wartościowania. Poprzez użycie jednostki autor tekstu nakłania odbiorcę do działania mentalnego, czyli do oceniania i wartościowania stanu rzeczy wyrażonego przez jednostkę. Ta funkcja „perswazyjna”, wspomagana przez polisemiczność i pewną niedookreśloność semantyczną jednostki, ma za zadanie mniej lub bardziej jawnie oceniać opisywane zdarzenie. Z drugiej zaś strony jednostki idiomatyczne dzięki swoim właściwościom semantycznym pozwalają na precyzyjne nazwanie określonego stanu rzeczywistości, przez co relacje skomplikowane stają się jasne i ogólnie zrozumiałe. Szczególną funkcję do spełnienia mają jednostki w tytułach tekstów prasowych. W czasie zwiększonej konkurencji na rynku prasowym rola tytułu, jaką jest przekazywanie informacji, schodzi na dalszy plan. Ważniejsze jest zainteresowanie odbiorcy poprzez wciągnięcie go w grę językową przez efekt zaskoczenia. Tytuł tekstu spełnia funkcje reklamy tekstu. Zabiegi modyfikujące w tytułach służą głównie zwielokrotnieniu sensu, prowokują swoją dwuznacznością i niekiedy formą.

Jedną z istotnych funkcji IE jest puentowanie przedstawionych

w tekście treści. Przytoczona jednostka staje się mocnym argumentem podsumowującym wywody producenta tekstu.

Funkcja jednostki idiomatycznej wyraża się ponadto w odwołaniu się do zdroworozsądkowego widzenia świata, zakodowanego w jednostce idiomatycznej. Użycie jej jest wówczas istotnym argumentem przywoływanym na potwierdzenie słuszności i trafności wykładanych racji.

Swoistą funkcję pełni nagromadzenie jednostek idiomatycznych w tekście. Jednostki łączą się ze sobą w kolejnych zdaniach, nadając tekstowi większą spójność i obrazowość.

Przy określaniu funkcji IE należy rozgraniczyć potencjalne funkcje jednostki w tekstach (wyżej opisywane) i funkcje jednostki w konkretnym tekście. Funkcja jednostki idiomatycznej służy do realizacji funkcji większej jednostki, jaką jest tekst. Funkcją nadrzędną jest więc funkcja tekstu. Autor korzysta przy produkcji tekstu z jednostek idiomatycznych, w celu realizacji funkcji tekstu, dlatego też funkcja jednostki idiomatycznej jest częścią składową funkcji tekstu. Z tego powodu, aby określić funkcje jednostki w danym tekście, należy wyjść od funkcji danego tekstu.

Na podstawie analizy częstotliwości występowania danych jednostek idiomatycznych w badanych zakresach tematycznych można stwierdzić, iż niektóre jednostki występują w danym zakresie częściej niż w innym.

Sprawdzając kodyfikację i wyjaśnienie jednostek idiomatycznych w słownikach frazeologicznych uważamy, że niektóre jednostki występują z indykatorami wskazującymi na ich potencjalne występowanie w danym zakresie tematycznym tekstu. Jednostka taka, jak np. *auf die hohe Kante legen*, występuje wyłącznie w zakresie tematycznym „gospodarka” i również jej wyjaśnienie we frazeoleksykonie zawiera indykatory, wskazujące na ten zakres tematyczny, por.:

Resort **Wirtschaft** (gospodarka)
auf die hohe Kante legen – W (100%) – Geld in vorsorgender Absicht beiseite legen, sparen; wohl mit Bezug auf eine in gewisser Höhe befindliche Konsole, Ablage, auf der früher oft Geld beiseite gelegt wurde.

Jednak jednostek takich jest niewiele². Nie można więc mówić o przyporządkowaniu jednostek do zakresu tematycznego. Dlatego też hipoteza, iż jednostki idiomatyczne są typowe dla tematu tekstu, nie została potwierdzona. Ale poprzez znaczenie jednostki może być ona kojarzona z tekstami danego zakresu tematycznego. Z tego wynika następująca cecha jednostek idiomatycznych: mogą one występować w wielu zakresach tematycznych, dopasowując się do tematu tekstu.

² Por. również: *sich goldene Nase verdienen, über die Runden kommen/bringen, am Stock gehen*.

Na podstawie analizy występowania modyfikacji w danych zakresach tematycznych i elementów modyfikujących IE, da się stwierdzić, iż może być ona modyfikowana przez elementy, które określają temat tekstu, np.: *jmdn. aufs politische Glatteis führen* lub *sportliches Lehrgeld zahlen*, *olympische Lorbeeren ernten*, *jmdm. aus der finanziellen Klemme helfen*, *etw. aufs musikalische Tapet bringen* lub *ein Hecht im Eishockey-Teich*.

Przyporządkowanie danej jednostki do zakresu tematycznego odbywa się najczęściej przez innowacje rozwijające i rzadziej przez innowacje wymieniające. Przez wymianę komponentu jednostki lub przez rozszerzenie stanu komponentów IE może z jednej strony dochodzić do specyfikacji lub konkretyzacji bazy frazeologicznej, a z drugiej do przyporządkowania jednostek do tematu tekstu. Polega to na tym, iż elementy wymieniające lub rozszerzające wprowadzają do jednostki nowe informacje, podnoszące siłę wypowiedzi, służące koherencji tekstu, ale i ograniczające bazę frazeologiczną przez specyfikacje i określenie tematu tekstu. Dopiero w tekście jednostka politematyczna staje się jednostką „monotematyczną”. Czytelnikowi prezentuje się nową formę jednostki, która dostarcza mu informacji dotyczących tematu tekstu. Informacje te to indykatory wyłącznie o charakterze metajęzykowym, określające lub wskazujące na dany temat tekstu.

Oto kilka przykładów ilustrujących wyżej opisane zjawisko:

1) modyfikacja: ekspansja o przydawkę przymiotnikową

SPORT

Indykatory: *sportlich*, przydawka przymiotnikowa (derywat od Sport, Olympiade), temat tekstu: ‚Sport‘

Lehrgeld zahlen

(43) Dass die polnische Mannschaft sportliches Lehrgeld bezahlt, ist nachvollziehbar. In den vergangenen zwei Jahren hatte sie sich an Rennen der zweiten und dritten Kategorie beteiligt, an der Friedensfahrt oder der Polen-Rundfahrt beispielsweise. (NZZ 140);

WIRTSCHAFT

Indykatory: *finanziell*, *wirtschaftlich*: przydawka przymiotnikowa (derywat od Finanz, Wirtschaft), temat tekstu: ‚Wirtschaft‘

den Gürtel enger schnallen

(52) Der finanzielle Gürtel muss auch in Uster enger geschnallt werden – darin sind sich Stadtrat wie Gemeinderat einig. (NZZ 286);

POLITIK

Indykatory: *politisch*, temat tekstu: ‚Politik‘

Öl ins Feuer gießen

(54) Öl ins politische Feuer goss der aus Neapel stammende D’Amato auch noch mit der Feststellung, dass die gegen den Reformkurs der Regierung entfachte Kampagne mit viel Hass geführt worden sei und letztlich auch noch das Leben von Marco Biagi gekostet habe. (NZZ 138);

FEUILLETON

Indykatory: *musikalisch*, *akustisch*, temat tekstu: Kultur, Musik

etw. aufs Tapet bringen

(55) Und Andres Andrekson, der als Stress mit der Lausanner Gruppe Double Pact bereits seit Mitte der neunziger Jahre soliden Hip-Hop produziert, bringt nun auf seinem Débutalbum einen Charakter namens «Billy Bear» aufs musikalische Tapet. (NZZ 53);

jmdm. eine kalte Dusche verpassen

(56) Wessen geheimer Wunsch gestern als Nachklang transportiert wurde, bleibt wohl besser unergründet. «Please release me, let me go!», beschwor ein Sänger die Adressatin im Nachklang, da alle Liebe abgestorben sei – für alle Unbeteiligten eine akustische kalte Dusche. Ehrlichkeit ist eine Zier, aber in diesem Umfeld? (NZZ 190);

2) modyfikacja: ekspansja o przydawkę rzeczownikową

POLITIK

Indykatory: *Regierung*, temat tekstu: Politik

jmdm. ein Dorn im Auge sein

(57) Eine solche Öffnung nach aussen ist ein Dorn im Auge der Regierung, die mit totalitären Massnahmen ihre Macht zu sichern versucht. (NZZ 192);

3) modyfikacja: ekspansja o frazę przyimkową w formie przydawki

SPORT

Indykatory: *in die Viertelfinals*, temat tekstu: Sport

den Sprung schaffen

(58) Der Gruppe B war am letzten Gruppenspielabend der «Meisterliga» die grösste Aufmerksamkeit zuteil geworden. In Valencia und Rom musste sich entscheiden, welche beiden Teams den Sprung in die Viertelfinals schaffen würden. (NZZ 66 S);

WIRTSCHAFT

Indykatory: *über die magische Fünf-Dollar-Grenze*, temat tekstu: Wirtschaft (59) Selbst die Aktien von Sun Microsystems, dem grössten Pennystock gemäss Marktkapitalisierung, haben kürzlich wieder den Sprung über die magische Fünf-Dollar-Grenze geschafft. (NZZ 137 W);

4) modyfikacja: ekspansja przez kompozycję z komponentem rzeczownikowym jednostki

WIRTSCHAFT

Indykatory: *Steuer-*, temat tekstu: Wirtschaft

in eine Falle gehen/tappen

(60) Sie hätten ihn im Zweifel aber mit der gleichen Konsequenz durchgezogen und wahrscheinlich Mittel und Wege gefunden, um nicht allzu schmerzhaft in die Steuerfalle zu tappen. (NZZ 1);

5) modyfikacja: substytucja tekstowa

SPORT

Indykatory: *spielen, Eishockey-Teich*, temat tekstu: Sport

Mist machen/bauen

(61) «Mist» hätten die Seinen gespielt, entrüstet sich der Trainer des SC Bern, Kent Ruhnke, nach der 1:5-Startniederlage in der Eishockey- Halbfinalserie gegen den HC Davos. (NZZ 60);

der Hecht im Karpfenteich sein

(62) Die Darstellung (zu) vieler alter und neuer Präsentatoren vor den Sommerferien löst nur bedingt positive Gefühle aus, keine entspannenden in der Wahrnehmung des Panoramas im Schweizer Eishockey. Mit Fredy Egli schwimmt kein Egli, sondern ein Hecht in den Eishockey-Teich, Figur von selbständigem Charakter, der interne Demarkations-

linien nötigenfalls überschreiten wird und im sportpolitischen Komplex mehr Gewicht anstrebt. (NZZ 152);

WIRTSCHAFT

Indykatory: *finanziell*, temat tekstu: Wirtschaft

baden gehen

(63) In Sydney hat der Schwimm-Megastar Ian Thorpe der australischen Öffentlichkeit eine neue Unterwäsche-Kollektion vorgestellt, die unter seinem Namen entworfen wurde. Die schicken Hemden und Höschen dürften die Konten des vielfachen Weltmeisters in Kürze weiter ansteigen lassen. Aber nötig hat der 21-Jährige dies nicht unbedingt: Wer sich so schnell durchs Wasser pflügt, kann in Australien finanziell nicht mehr baden gehen. (NZZ 254 S);

POLITIK

Indykatory: *politisch, außenpolitisch, innenpolitisch*, temat tekstu: Politik

über den Tisch ziehen

(64) Man fragt sich vor diesem Hintergrund auch, wie standhaft Bush im Atomstreit mit Nordkorea sein wird und ob er dereinst wohl auch auf der koreanischen Halbinsel auf Clintons Spuren wandeln wird, der sich von Pjongjang politisch über den Tisch hat ziehen lassen. (NZZ 288 A);

in der Tinte sitzen

(65) Die Regierung Blair sitzt wegen ihrer Irak-Politik – hauptsächlich wegen der bisher nicht gefundenen Massenvernichtungswaffen des gestürzten Saddam-Regimes – innenpolitisch noch tiefer in der Tinte, als man bisher vermutet hatte. (NZZ 168).

Na podstawie badanego materiału można stwierdzić, iż specyfika

tematyczna nie jest stałą cechą jednostek, lecz tylko cechą warunkową. Ta warunkowość wywodzi się z faktu, że tylko nieliczne jednostki idiomatyczne są typowe dla danego tematu tekstu. Innymi słowy, nie można przyporządkować jednostek idiomatycznych, abstrahując od kilku przykładów, tylko jednemu zakresowi tematycznemu, gdyż „dopasowują się” one w swojej semantyce do danego tematu i do danego kontekstu. Są one osadzone w kontekście i „modyfikują” swoje znaczenie, aby być z nim kompatybilne, tworząc jedną całość. Na tej podstawie można mówić poniekąd o pewnego rodzaju polisemantyczności tekstowej lub politematyczności czy też polisytuacyjności IE. To, iż jednostka taka nie może być przyporządkowana danemu tematowi, wywodzi się z jej potencjału tekstowego, polegającego w tym przypadku na możliwości występowania w różnych sytuacjach i kontekstach, i dlatego też w tekstach o różnych zakresach tematycznych.

Najistotniejsze tezy i wnioski, wynikające z przeprowadzonych badań i interpretacji

- 1) Konstytutywne właściwości jednostki idiomatycznej odrywają szczególną rolę przy produkcji tekstu, gdyż biorą udział w procesie tworzenia i strukturyzacji tekstu. Jednostki dzięki swoim właściwościom semantycznym wzmacniają koherencję tekstu.
- 2) Badania pokazały również szereg właściwości tekstowych jednostki.

Właściwości te wywodzą się z ich potencjału semantycznego i komunikatywno-pragmatycznego. Potencjał semantyczny polega na możliwości aktualizowania znaczenia dosłownego, idiomatycznego i równoczesnego aktualizowania znaczenia dosłownego i idiomatycznego jednostki. Potencjał pragmatyczny uwidacznia się w aktywowaniu jej potencjalnych funkcji.

3) Analiza tekstów pokazała, iż, biorąc pod uwagę płaszczyznę formalną, jednostka może być używana w jej zautomatyzowanej postaci (standardowe użycie jednostki) lub w postaci zmienionej (niestandardowe użycie jednostki).

4) Do modyfikacji na płaszczyźnie formalnej należą: substytucja, ekspansja, redukcja i modyfikacje gramatyczne, kontaminacja, rozdzielenie komponentów jednostki, i kombinacje powyższych modyfikacji. Przy określaniu typu modyfikacji formalnej ważną rolę odgrywały zmiany ilościowe i jakościowe w komponentach jednostki idiomatycznej. Modyfikacje powstają w wyniku naruszenia ustabilizowanej struktury frazeologizmu, zarówno formalnej, jak i semantycznej. Wynika to z potrzeby wyrażenia stosunku do opisywanej rzeczywistości. Forma jednostki idiomatycznej ulega różnym sposobom aktualizacji, czasami na granicy udziwnień, i jest dopasowana do aktualnych celów i potrzeb tekstu.

5) Kreatywne użycie jednostki na płaszczyźnie semantycznej polega

z jednej strony na kontekstowym aktualizowaniu danego znaczenia jednostki, a z drugiej na efektach semantycznych, takich jak efekt komizmu, zdziwienia, ironii i dwuznaczności, wywołanych przez kontekst lub niestandardowe użycie jednostki. Należy więc pamiętać, iż każda zmiana formy pociąga za sobą zmiany na płaszczyźnie semantycznej.

6) Jednostki idiomatyczne mogą występować w każdym segmencie tekstu, spełniając przy tym różne funkcje. Analiza pozycji jednostki w tekście pokazała, że jednostka przejmuje zadanie organizacji tekstu: jednostka może występować w tytule, otwierając tekst i w tekście głównym kończąc go, tworząc ramę tekstu, może ona występować w kilku pozycjach w tekście, tworząc szkielet tekstu.

7) Analiza jednostki w tekście uwiarydociła, iż metakomunikatywne środki są obok kontekstu często używanymi indykatorami, służącymi do prawidłowego odczytania intencji producenta tekstu przez czytelnika.

8) Badając funkcje jednostki idiomatycznej w tekście stwierdzono, iż jednostka idiomatyczna pełni w tekście wiele funkcji. Funkcje te służą jako funkcje pomocnicze do realizacji funkcji jednostek nadrzędnych, czyli tekstu. Jednostki idiomatyczne występując w różnych segmentach tekstu, pełnią niekiedy funkcje konstytutywne, tzn. budujące i organizujące tekst. Najistotniejszą funkcję – przyciągania uwagi odbiorcy – mają do spełnienia jednostki w tytułach

tekstów prasowych. Są one swego rodzaju „rebusem”, który w dalszej części tekstu zostaje „rozszyfrowany”, czy też „zaproszeniem” do dalszej lektury tekstu.

9) Analiza tekstów prasowych pokazała, iż jednostki idiomatyczne służą wtórnej, ekspresywnej i obrazowej nominacji. Jedną z funkcji tekstowych jednostki jest jej celowa mała precyzyjność pod względem semantycznym.

10) Zestawienie ilościowe poszczególnych typów modyfikacji w niniejszej pracy nie odbiega w sposób znaczący od zestawień we wcześniejszych opracowaniach. Cernyseva (1980) mówi o 30%, Wotjak (1992) o 35%, Kavalcova (2001) o 30,1% modyfikacjach stałych związków frazeologicznych w tekstach prasowych.

11) Analiza ilościowa zmodyfikowanych jednostek idiomatycznych w tekście (w niniejszym przypadku 37%) pozwala stwierdzić, iż innowacje frazeologiczne w tekstach nie są pojedynczymi przypadkami czy też czymś wyjątkowym. Są to typowe mechanizmy używania jednostek idiomatycznych w tekstach prasowych. Na płaszczyźnie semantycznej stwierdza się, iż wynikiem kreatywnego użycia jednostki są oryginalne gry słowne nastawione na wywołanie u odbiorcy określonej reakcji. Zjawisko to jest powszechnie stosowane w tekstach prasowych.

12) Z jednej strony tendencja wzrostowa wynika z tego, iż w procesie kreatywności producenci tekstów nie

powtarzają tych samych jednostek, lecz je modyfikują, dlatego też w tekstach prasowych występują warianty, wariacje, modyfikacje i gry słowne. W powyższego wynika, jak zauważa Burger (1987, 20), iż umiejętność użycie jednostek i do pewnego stopnia kreatywne użycie to wymagania stawiane dziennikarzowi.

13) Zjawisko modyfikowania jednostek idiomatycznych jest jak wspomniano zjawiskiem powszechnie stosowanym, jest działaniem świadomym, nastawionym na osiągnięcie zamierzonych celów, wynikającym z działania mającego zaskoczyć odbiorcę tekstu. Na płaszczyźnie semantycznej działania te motywowane są zaskoczeniem, niestandardowym łączeniem jednostki i elementów kontekstu, dowcipem, żartem i komizmem językowym. W żadnym wypadku nie przekreślają one znaczenia i formy wzorca, jakim jest jednostka idiomatyczna jako jednostka systemowa. W analizowanych tekstach nie można mówić w żadnym wypadku o błędzie frazeologicznym, nawet jeśli niektóre modyfikacje leżą na granicy udziwnień i mogą wydawać się na pierwszy rzut oka błędne, gdyż wszystkie modyfikacje jednostki występujące w korpusie mają uzasadnienie funkcjonalne i komunikatywne.

14) Jednym z celów rozprawy było zbadanie, czy jednostka idiomatyczna może być przyporządkowana jednemu zakresowi tematycznemu tekstu. Analiza jednostek w tekstach

w badanych zakresach tematycznych nie potwierdziła tej hipotezy. Jednostki idiomatyczne nie dają się tematycznie przyporządkować, są one politematyczne. Przyporządkowanie tematyczne jednostki może odbywać się jednak przez modyfikacje. Poprzez elementy zastępujące i wypełniające następuje z jednej strony zawężenie i specyfikacja, a z drugiej dostosowanie jej do tematu tekstu.

15) Autorzy tekstów, dziennikarze, zdają sobie sprawę z potencjału jednostki idiomatycznej, wynikającego z jej właściwości systemowych. Dotyczy to zarówno właściwości składniowych, jak i znaczeniowych. Analiza tekstów z jednostkami idiomatycznymi uwidoczniła, jak ważną rolę pełnią one przy produkcji tekstu.

16) Podniesienie efektu atrakcyjności tekstu, do którego dąży się w mass mediach, wspierana jest przez kreatywność producenta tekstu w użyciu jednostek idiomatycznych. Produkt, który jest efektem kreatywności, świadczy o kompetencji językowej producenta i wymaga jej od czytelnika. Jeśli kompetencja ta jest obecna, to wtedy stwarzają się ramy do gry językowej.

Bibliografia (wybór)

Najważniejsze monografie:

Bąba S., 1989: *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*. Poznań.
Brinker K., 2001: *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin

Burger H., Buhofer A., Sialm A., 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin

Burger H., 1998: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin

Dittgen A. M., 1989: *Regeln für Abweichungen. Funktionale sprachspielerische Abweichungen in Zeitungsüberschriften, Werbeschlagzeilen, Werbeslogens, Wandsprüchen und Titeln*. Frankfurt/M.

Fleischer W., 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Max Niemayer Verlag Leipzig

Koller W., 1977: *Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel*. Tübingen. (Reihe Germanische Linguistik 5).

Roos E., 2001: *Idiom und Idiomatik. Ein sprachliches Phänomen im Lichte der kognitiven Linguistik und Gestalttheorie*. Aachen.

Sabban A., 1998: *Okkasionelle Variationen sprachlicher Schematismen. Eine Analyse französischer und deutscher Presse- und Werbetexte*. Tübingen.

Schemann H., 1993: *Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext*. Stuttgart.

Wotjak B., 1992: *Verbale Phraseolexeme in System und Text*. Tübingen.

Wawrzyniak Z., 1980: *Einführung in die Textwissenschaft*. PWN Warszawa.

Pozycje słownikowe:

Duden 2001: *Deutsches Universalwörterbuch von A-Z*. Mannheim

Duden 11, 2002: *Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Mannheim.

Friederich W., 1976: *Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch*

mit Definitionen und Beispielen. Max Huber Verlag Ismaning.

Röhrich L., 1994: Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. 5Bde. Freiburg-Basel-Wien

Najważniejsze prace zbiorowe:

Baur R., Chlosta Ch., Piirainen E. (Hrsg.), 1999: Wörter in Bildern-Bilder in Wörtern.

Bravo N. F. (Hrsg.), 1999: Phraseme und typisierte Rede. Stauffenburg-Verlag. Tübingen.

Földes Cs. (Hrsg.), 1992: Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung. Wien.

Lewicki A. M. (Hrsg.), 2001: Problemy frazeologii europejskiej IV. Lublin.

Ważniejsze artykuły:

Barz I., 1986: Probleme der phraseologischen Modifikation. In: Deutsch als Fremdsprache 23/6, s. 321-326.

Barz I., 1992: Phraseologische Varianten: Begriff und Probleme. In: Földes Cs. (Hrsg.) Deutsche Phraseologie in System und Verwendung, s. 25-47.

Burger H., 1987: Funktionen von Phraseologismen in den Massenmedien. In: Burger H., Zett R. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Phraseologie, s. 11-29.

Burger H., 1991: Phraseologie und Intertextualität. In: Palm Ch. (Hrsg.): Europhras 90, s. 13 ff.

Burger H., 1999: Phraseologie in der Presse. In: Bravo N. F. (Hrsg.): Phraseme und typisierte Rede. Stauffenburg-Verlag. Tübingen, s. 77-91.

Dobrowol'skij D., 1987: Textbildende Potenzen von Phraseologismen. In: Linguistische Studien, Reihe a 164, s. 69-85.

Greciano G., 1987a: Idiom und sprachspielerische Textkonstitution. In: Korhonen J., (Hrsg.), s. 193-207.

Greciano G., 1987b: Idiom und Text. In: Deutsche Sprache 3, s. 193-208.

Greciano G., 1987c: Das Idiom als Superzeichen. Pragmatische Erkenntnisse und ihre Konsequenzen. In: Burger H., Zett R. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Phraseologie, s. 41-59.

Hessky R., 1999: Phraseologie. Vermittlungsinstanz zwischen Sprachsystem und Sprachverwendung. In: Bravo N. F. (Hrsg.): Phraseme und typisierte Rede. Stauffenburg-Verlag. Tübingen, s. 233-241.

Lewicki A. M., Pajdzińska A., 2001: Frazeologia. In: Bartmiński J. (Hrsg.): Współczesny język polski. Lublin.

Pajdzińska A. (1989): Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów. In: Bartmiński J. (Hrsg.): Konotacja. Lublin, s. 67-82.

Palm Ch., 1992: Umgekehrt wird ein Schuh draus. Idiomatizität und Konnotation im Phrasem. In: Földes Cs. (Hrsg.), s. 89-107.

Pilz K. D., 1991: Phraseologie in der (regionalen) Tageszeitung am Beispiel einer Ausgabe der „Westdeutschen Allgemeinen“ vom 30. Dez. 1989/1. Jan. 1990. In: Palm Ch. (Hrsg.): Europhras 90.

Piirainen E., 1999: „Das geht durch Mark und Pfennig“. Usualisiertes Wortspiel in der deutschen Phraseologie. In: Baur, Chlosta, Piirainen (Hrsg.): Wörter in Bildern- Bilder in Wörtern, s. 263-282.

Ptashnyk S., 2001: Phraseologische Substitution und ihre Funktionen im Text. In: Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre. 51. Jahrgang, Heft 3, s. 435-454. Trier

Rothkegel A., 1989: Phraseologismen in Texten der internationalen Fachkom-

- munikation. In: Greciano G. (Hrsg.), s. 371-378.
- Samson G., 1999: Kreative Verwendung und Abwandlung von Phrasemen in Demosprüchen. Textlinguistische und kommunikativ-pragmatische Aspekte. In: Bravo N. F. (Hrsg.), 1999. Stauffenburg-Verlag. Tübingen, s. 145-159.
- Sandig B., 1989: Stilistische Funktionen verbaler Idiome am Beispiel von Zeitungsglossen und anderen Verwendungen. In: Greciano G. (Hrsg.): Europhras 88.
- Skog-Södersved M., 1992: Zum Vorkommen von Phraseologismen in Leitartikeln deutscher und schwedischer Tageszeitungen. In: Korhonen J. (Hrsg.), s. 175-188.
- Starke G., 1994: Phraseologismen in ausgewählten Printmedien. In: Sommerfeld K.-E. (Hrsg.): Sprache im Alltag. Beobachtungen zur Sprachkultur, s. 41-247. Lang Frankfurt a.M.
- Stolze P., 1994: Aus der Talsohle auf die Überholspur. Phraseologismen und Phraseologismen nahe stehende metaphorische Wendungen zur Bezeichnung von Konjunkturphrasen in der „Süddeutschen Zeitung“. In: Chlosta Ch., Grzybek P., Piirainen E. (Hrsg.), s. 249-272.
- Wotjak B., 1994: Fuchs, die hast du ganz gestohlen: Zu auffälligen Vernetzungen von Phraseologismen in der Textsorte Anekdote. In: Sandig B. (Hrsg.): Europhras 94, s. 619-651.
- Wotjak B., 1999: Zu textuellen Vernetzungen von Phraseologismen am Beispiel von Sprachwitzen. In: Bravo N. F. (Hrsg.): Phraseme und typisierte Rede. Stauffenburg-Verlag. Tübingen, s. 51-63.
- Najważniejsze publikacje pokonferencyjne:**
- Buhofer A. H., Burger H., Gautier L. (Hrsg.), 2001: Phraseologiae Amor. Aspekte europäischer Phrasologie. Festschrift für Gertrud Greciano zum 60. Geburtstag. Schneider Verlag Hohengehren, 2001.
- Burger H., Zett R. (Hrsg.), 1987: Aktuelle Probleme der Phrasologie, Symposium in Zürich 27.-29.9.1984. Lang Bern, Frankfurt am Main.
- Greciano G. (Hrsg.), 1989: Europhras 88, Strasbourg.
- Greciano G., Rothkegel A. (Hrsg.), 1999: Phraseme in Kontext und Kontrast. Bochum. (Studien zur Phrasologie und Parömiologie, Bd. 13).
- Hartmann D. (Hrsg.), 1998: „Das geht auf keine Kuhhaut“ – Arbeitsfelder der Phrasologie: Akten des Westfälischen Arbeitskreises Phrasologie/Parömiologie 1996, Brockmeyer Bochum.
- Korhonen J. (Hrsg.), 1987: Beiträge zur allgemeinen und germanischen Phrasologieforschung. Internationales Symposium in Oulu, Oulu Universität
- Palm Ch. (Hrsg.), 1991: Europhras 90. Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phrasologieforschung. Uppsala.
- Piirainen E., Piirainen T. (Hrsg.), 2002: Phrasologie in Raum und Zeit. Akten der 10. Tagung des Westfälischen Arbeitskreises Phrasologie/parömiologie. Münster 2001, Schneider Verlag Hohengehren.
- Sandig B. (Hrsg.), 1994: Europhras 92. Tendenzen der Phrasologieforschung, Bochum.